

УДК 930.2:070]:327(470+571:520) «185/187»

**Журнал «Морской сборник» як джерело з історії російської
дипломатичної служби в Японії**

у другій половині 50-х – на початку 70-х рр. XIX ст.

Кириченко Олена Борисівна, аспірантка кафедри всесвітньої історії

Харківського національного педагогічного університету

імені Г. С. Сковороди.

Т. 0963863747, email: borodina_olena@mail.ru

Кириченко Олена. Журнал «Морской сборник» як джерело з історії російської дипломатичної служби в Японії у другій половині 50-х – на початку 70-х рр. XIX ст. В роботі аналізуються статті з журналу «Морской сборник», автори яких були безпосередніми учасниками процесу становлення та розвитку російсько-японських дипломатичних відносин. Окремі статті представляють собою офіційні звіти командирів кораблів, що відвідували Японію з дипломатичними місіями; інші – мають публіцистичний характер і розповідають про обстановку, за якої російська дипломатія робила перші кроки на японській землі.

Ключові слова: журнал «Морской сборник», Росія, Японія, дипломатія, консульство.

Кириченко Елена. Журнал «Морской сборник» как источник по истории российской дипломатической службы в Японии во второй половине 50-х – в начале 70-х гг. XIX в. В работе анализируются статьи журнала «Морской сборник», авторы которых были непосредственными участниками процесса становления и развития российско-японских дипломатических отношений. Отдельные статьи представляют собой официальные отчёты командиров кораблей, которые посещали Японию с дипломатическими миссиями; другие – носят публицистический характер и рассказывают об обстановке, в которой российская дипломатия делала первые шаги на японской земле.

Ключевые слова: журнал «Морской сборник», Россия, Япония, дипломатия, консульство.

Kurychenko Olena. Journal «Морской сборник» as the Source for the History of Russian Diplomatic Service in Japan in the second half of the 50th – at the beginning of 70th years of 19th century. The articles from the journal «Морской сборник» that were written by the direct participants of the process of Russia–Japan diplomatic relations formation and development are analysed in the work. The individual articles are returns of the captains who visited Japan with diplomatic missions; others have publicistic character and tell us about the situation where Russian diplomacy took first steps at the Japanese land.

Key words: journal «Морской сборник», Russia, Japan, diplomacy, consulate.

Журнал «Морской сборник» почав видаватись з 1848 р. за ініціативою російського мореплавця та географа, віце-адмірала Ф. П. Літке. У збірнику публікувались накази по Морському відомству, звіти про засідання Морського вченого комітету та статті з військово-морської тематики. Неофіційна частина видання вмщувала найрізноманітніші нариси, серед яких зустрічались статті, присвячені встановленню Російською імперією дипломатичних відносин з іноземними державами та діяльності російських консульств і місій за кордоном. У 50-х рр. XIX ст., коли в Японію була відправлена російська експедиція з метою укладення трактату про торгівлю та кордони, у журналі стали з'являтися звіти керівника місії генерал-ад'ютанта Є. В. Путятіна. Згодом, з відкриттям в Японії першого російського консульства (1858 р.) його співробітники стали постійними авторами «Морського сборника». Нині всі ці статті є цінним джерелом з історії заснування та діяльності російської дипломатичної служби в Японії.

Вивчення історії дипломатії – мистецтва встановлення дружніх взаємовідносин між державами, запобігання та врегулювання конфліктів – є у наш час як ніколи актуальним. Журнал «Морской сборник» як історичне

джерело використовувався дослідниками в основному для вивчення історії російського військово-морського флоту та морської авіації [6; 24]. Метою нашого дослідження є вивчення та систематизація змісту журналу «Морской сборник» як джерела з історії російської дипломатичної служби в Японії у другій половині 50-х – на початку 70-х рр. XIX ст.

В рік укладення першого російсько-японського трактату (1855) [1] в журналі «Морской сборник» була опублікована стаття голландського дослідника німецького походження Ф. Ф. фон Зібольда, присвячена зусиллям Росії та Нідерландів щодо «відкриття» Японії [9, с. 1 – 41]. Ф. Ф. фон Зібольд, який виступав консультантом російського уряду під час підготовки тексту російсько-японського договору, повідомляв громадськості про успішне завершення переговорів генерал-ад'ютанта Є. В. Путятіна з японським керівництвом і про отримання росіянами дозволу на торгівлю у двох японських портах.

Наступного року в журналі з'явився звіт і самого Є. В. Путятіна [5, с. 22 – 104]. Генерал-ад'ютант повідомляв про те, що пошкодження російського фрегату «Діана» в результаті землетрусу викликало співчуття членів японського уряду, що певною мірою посприяло швидшому підписанню трактату 1855 р. Окрім того, цікавість викликають свідчення Є. В. Путятіна про його співробітництво з американськими моряками. Багато сучасних дослідників російсько-японських відносин пишуть про суперництво між росіянами та американцями у справі «відкриття» Японії, і, певно, воно дійсно мало місце. Америка випередила Росію, уклавши з японцями договір на рік раніше, аніж це вдалось зробити Є. В. Путятіну. Тож після завершення такого негласного змагання росіяни та американці перейшли до конструктивного співробітництва. Відіграло свою роль і почуття взаємовиручки – американські моряки не могли залишитись байдужими до втрат, завданих російській експедиції природною стихією. Американський комісар Адамс пропонував Є. В. Путятіну свої послуги щодо доставки донесень генерал-ад'ютанта через Відень чи Вашингтон до Санкт-Петербургу. Капітан

американського пароплава «Паугатан» забезпечив команду постраждалого фрегату «Діана» провізією, одягом, взуттям і висловлював готовність доставити російських моряків до Шанхаю.

Фрегат «Діана» був, на жаль, не єдиним російським судном, що зазнало пошкоджень в результаті стихії біля берегів Японії. У 1858 р. у журналі «Морской сборник» з'явився рапорт командуючого фрегатом «Аскольд», де повідомлялось про втрати, завдані ураганом екіпажу корабля [25, с. 73 - 84]. Наступного року у збірнику з'явився матеріал під заголовком «Письмо с фрегата “Аскольд”», датоване 6 вересня 1858 р. [23, с. 161 - 176]. Серед іншого у листі згадується перший консул Америки в Японії Гарріс (Т. Харріс), призначений на посаду на два роки раніше, аніж його російський колега Й. А. Гошкевич. Окрім того, автор листа пише про те, що японці досить привітно ставились до російських моряків. Багато членів екіпажу «Аскольда» відвідували державу Ніхон вже вдруге, і місцеві чиновники зустрічали їх, як старих знайомих: називали їхні прізвища та із задоволенням повторювали деякі вивчені російські слова та фрази. Проте серед самураїв нижчого рангу був на той час популярним рух за «вигнання варварів». Першими жертвами цього руху стали саме росіяни. На мічмана Р. С. Мофета та двох матросів з команди корвета «Гридень», які були відправлені у Йокогамі на берег за провізією, напала група озброєних японців. Одного матроса врятував японець-власник магазину. Мічман Р. С. Мофет та матрос І. Соколов були вбиті. Це були перші людські жертви з моменту встановлення офіційних дипломатичних стосунків між Японією та Росією. Розслідування цієї справи було доручене капітанам І рангу А. О. Попову та І. С. Унковському [11, с. 167]. Останній у своєму рапорті, опублікованому в журналі «Морской сборник», писав, що, залишаючи Японію, він поставив перед місцевою владою вимогу про страту вбивць на очах у представників європейських націй і російського консула, який на той час вже приступив до виконання своїх обов'язків у місті Хакодате. Кошти на пам'ятник мічману Р. С. Мофету були зібрані офіцерами Тихоокеанської ескадри і передані у

хакодатське консульство [22, с. 23]. Туди ж були доставлені копії зобов'язань верховної ради Японії і переписка з нею І. С. Унковського [13, с. 43].

Новопризначений консул Й. А. Гошкевич також звітував російській громадськості про свою діяльність через офіційний друкований орган військово-морського відомства. Витяг з листа консула, опублікований в журналі «Морской сборник», свідчить про те, що дипломат докладав усіх зусиль для зближення з японським чиновництвом [10, с. 139 - 140]. Зокрема, напередодні Різдва у російському консульстві була влаштована ялинка, куди прийшли майже всі чиновники міста Хакодате зі своїми дітьми. Кімната, де проводилось святкування, була прикрашена російським та японським прапорами. Дружини співробітників консульства роздавали цукерки, малюнки та дитячі книжки і особливо вразили японців російським національним нарядом.

У наступному номері «Морского сборника» був розміщений рапорт командира кліпера «Джигіт» Г. Г. Майделя, команда якого несла службу при російському консульстві у Хакодате у 1858 – 1859 рр. [16, с. 90 - 93]. Капітан докладно звітував про виконання доручень консула щодо передачі на фрегат «Аскольд» пакетів та нижніх чинів команди, які за станом здоров'я деякий час провели у Хакодате. Окрім того, Г. Г. Майдель скаржився на морозну погоду, яка не дозволяла проводити навчання, тому команда займалась такелажними роботами – виготовленням та ремонтом снастей. Наступного року до журналу знов були прислані вісті з кліпера «Джигіт». Автор статті, який ховався за ініціалами Н. К., повідомляв про те, що він разом з російським та американським консулами оглянув свинцеві копальні неподалік Хакодате [19, с. 13 - 26]. Родовище свинцю виявилось достатньо великим, але умови роботи місцевих робітників були дуже далекими від ідеальних. У замітці була охарактеризована й діяльність консульства щодо розповсюдження християнства серед японського населення, що віце-адмірал Є. В. Путятін визнавав одним з головних завдань російської дипломатії в Японії [3, л. 3 - 4]. Н. К. інформував громадськість про те, що при

хакодатському консульстві будувалась церква: «Все душевно принимали участие в постройке первого христианского храма в Японии...».

«Морской сборник» висвітлював різні сфери діяльності російського представництва у Хакодате, в тому числі й роботу консульських медиків. Зокрема, у січневому номері за 1860 р. був опублікований витяг з листа лікаря при російському консульстві у Японії М. П. Альбрехта, який повідомляв про те, що з моменту отримання з Едо (Токіо) дозволу на проведення медичної практики у Хакодате у нього з'явилося багато пацієнтів-японців [12, с. 26 - 29]. Проте спеціального приміщення для прийому хворих все ще не існувало. Навіть члени консульства досі проживали у японському храмі, а не у власному будинку, хоча з моменту їхнього приїзду до Японії до моменту написання М. П. Альбрехтом цього листа пройшло приблизно дев'ять місяців. У своїх статтях лікар висловлював незадоволення місцем служби – його гнітив тогочасний стан справ у Хакодате. М. П. Альбрехт писав, що громадського життя у Хакодате не існувало, і «счастлив только тот, кому серьёзные занятия помогают забывать неприятную обстановку...» [4, с. 86].

Дописувачем «Морского сборника» став і мічман А. Корнілов, який у своїй статті справедливо відмічав, що Японія на той час була «маловідомим куточком земної кулі» [15, с. 99 - 122], і одним з нечисленних джерел, звідки російська громадськість могла отримувати свідчення про цю загадкову країну, був саме офіційний друкований орган військово-морського відомства. А. Корнілов висловлював думку про те, що іноземці, яким довелось певний період часу прожити в Японії, починали думати та поводитись, як японці.

Дещо дивним здається іноді підхід редакції «Морского сборника» до розміщення, на наш погляд, важливої інформації. Зокрема, лейтенант П. М. Назімов, який служив при російському консульстві, надіслав до журналу статтю, де містилась географічна характеристика затоки Хакодате, деяка інформація про торгівлю у порту, практичні відомості для капітанів російських суден, яким необхідно буде провести в Японії певні ремонтні

роботи [21, с. 140 - 151]. Стаття була розміщена у розділі «Смесь». При цьому у виносці до статті редакція повідомляла, що П. М. Назімов «между прочим пишет» про очікувані військові дії між китайцями та британцями. Англійський консул у Хакодате за дорученням свого уряду закупав для британської армії у Китаї коней та провізію. Лейтенант писав, що у росіян з англійцями відносини на той час були прекрасними, проте, на нашу думку, інформація про можливий збройний конфлікт, котрий нібито й не мав відношення до Російської імперії, заслуговувала на більш пильну увагу.

Майже всі члени першого російського консульства в Японії були кореспондентами російських газет і журналів. Вони писали про політичне, економічне і культурне життя країни; повідомляли про успіхи, досягнуті у справі ознайомлення японців з російською культурою [27, с. 11]. Проте, за свідченням одного з авторів «Морского сборника», протоієрея І. Махова, дружина консула Є. С. Гошкевич разом з дружиною американського купця пані Флетчер писали статті про Японію до французьких газет. Російські ж газети займались передруком цих статей [18, с. 87]. Сам І. Махов, виступаючи у ролі кореспондента «Морского сборника», доповідав читачам про створення при консульстві училища для японських хлопчиків, а також про свої спроби спілкування з японськими пустельниками [17, с. 81 - 86].

У другій половині 60-х рр. XIX ст. відбулось скорочення кількості тематичних розділів «Морского сборника»: з шести (Постанови та розпорядження уряду, Офіційні статті та відомості, Частина неофіційна, Різне, Бібліографія, Додатки) залишилось лише два-три (Офіційний розділ, Неофіційний розділ, факультативно – Бібліографія). У Російській імперії поступово зникає ажіотаж, пов'язаний з «відкриттям» Країни Вранішнього Сонця. Російські дипломати в Японії занурюються у свої повсякденні справи, і в «Морском сборнике» стає все менше статей японознавчої тематики. Хоча такий спад інтересу до Японії є зовсім невиправданим, адже саме у цей час відбувались чи не наймасштабніші зміни в історії цієї держави – ліквідація сьогуната та повернення державної влади імператору, і цікаво було б

дізнатись про особливості діяльності російських консульств в Японії за умов громадянської війни. Можливо, зупинка потоку листів-статей від співробітників хакодатського консульства була пов'язана зі зміною консула: на місце сходовознавця, поліглота, автора першого японсько-російського словника Й. А. Гошкевича був призначений досить прагматичний дипломат – Є. К. Бюцов. Лише у 1870 р. в журналі з'являються листи дослідника Далекого Сходу К. С. Старицького, де він серед іншого зазначає, що через внутрішні смути в Японії кількість іноземців, які проживали в японській столиці, була зовсім незначною [26, с. 11 - 24]. А у короткому нарисі про повстання на острові Хоккайдо розповідалось про те, що під час сутичок у Хакодате, всі консули, окрім російського і прусського, перебрались на судна своїх націй [14, с. 97 - 117]. На відміну від співробітників консульств (на той час їх вже було два – у Хакодате та Нагасакі), яким було заборонено висловлювати особисті уподобання тій чи іншій з ворогуючих сторін [2, л. 37], автор статті С. Істомін виражав свої симпатії адміралу Еномото Такеакі, учаснику війни Босін на боці антиімператорських сил.

З початку 70-х рр. XIX ст. редакція «Морського сборника» всю увагу стала приділяла проблемам суднобудування, озброєнню суден, кораблеводінню, адже розповсюдження новітніх знань, необхідних морякам, було основним завданням журналу. У 1871 р. в Японії була відкрита російська дипломатична місія на чолі з повіреним у справах Є. К. Бюцовим, який водночас обійняв посаду генерального консула у Йокогамі. Але ця важлива подія в історії російської дипломатичної служби в Японії вже не згадувалась в «Морском сборнике» - журнал став орієнтуватись на вузьких спеціалістів з морської тематики.

«Морской сборник» виходить і в наші дні. Наприкінці XX – на початку XXI ст. у журналі стали з'являтися статті, де розглядаються питання історії російської дипломатичної служби в Японії [7, с. 88 – 92; 8, с. 85 – 89]. Проте саме матеріали, опубліковані у другій половині 50-х – на початку 70-х рр. XIX ст., безпосередньо відобразили історію встановлення російсько-

японських дипломатичних відносин та початковий етап функціонування російських консульств в Японії. Більша частина з опублікованих за цей період статей висвітлюють історію російського консульства у Хакодате за часів головування там Й. А. Гошкевича. Досліджувані нами тексти можна умовно розділити на статті-звіти, розраховані на професійних дипломатів та моряків, і статті-листи, цікаві широкому колу читачів. Авторами статей виступали співробітники консульства, а також сторонні спостерігачі, в роботах яких діяльність російських дипломатів згадувалась лише побіжно. Проте, на нашу думку, всі названі категорії статей є цінним доповненням архівних матеріалів для отримання цілісної картини становлення та розвитку дипломатичної служби Російської імперії у державі Ніхон.

Література

1. *Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ)*. Ф. 150. Японский стол. Оп. 493. Д. 1982. Трактаты с Японией. Л. 2 – 3.
2. *АВПРИ*. Ф. 268. Консульство в Нагасаки. Оп. 559. Д. 1. Российского Императорского консульства в Нагасаки входящие бумаги за 1868 г. Л. 37.
3. *АВПРИ*. Ф. СПбГА IV-2. Оп. 119. Д. 1. Л. 3 – 4.
4. *Альбрехт, М.* Хакодате / М. Альбрехт // *Морской сборник*. – 1862. - № 9. - Современное обозрение. – С. 86.
5. *Всеподданнейший отчет* Генерал-Адъютанта Графа Путятина о плавании отряда военных судов наших в Японию и Китай, 1852 – 1855 год // *Морской сборник*. – 1856. - № 10. – II. Официальные статьи и известия. – С. 22 – 104.
6. *Герасимов, В. Л.* Дискуссионные вопросы развития отечественной морской авиации. 1921 – 1927 гг. / В. Л. Герасимов // *Военно-исторический журнал*. – 2007. - № 12. – С. 24 – 27.
7. *Гузанов, В.* «Приказ флагмана – следовать в Нагасаки» / В. Гузанов // *Морской сборник*. – 1996. - № 4. – С. 88 – 92.

8. *Ёсиэ Уэно*. Отец Николай и инцидент в Оцу / Ёсиэ Уэно // Морской сборник. – 2000. - № 2. – С. 85 – 89.
9. *Зибольд, Ф.* Действия России и Нидерландов к открытию Японии для торговли всех народов / Ф. Зибольд // Морской сборник. – 1855. - № 3. – IV. Учёно-литературный отдел. - С. 1 – 41.
10. *Извлечение из письма* русского консула в Японии // Морской сборник. – 1859. - № 10. – С. 139 – 140.
11. *Извлечение из рапорта* командира фрегата «Аскольд» // Морской сборник. – 1859. - № 12. – С. 167.
12. *Известие из Японии* (Извлечение из письма врача морского ведомства при русском консульстве в Японии, надворного советника Альбрехта, из Хакодате, от 19 Июля 1859 // Морской сборник. - 1860. - № 1. - IV. Смесь. – С. 26 – 29.
13. *Из рапорта Флигель-Адъютанта Унковского*, от 17 Сентября 1859 г. // Морской сборник. – 1860. - № 1. – Официальные статьи и известия. – С. 43.
14. *Истоминь, С.* Краткий очерк Токунгавского восстания на острове Иессо / С. Истомин // Морской сборник. – 1870. - № 7. – Неофициальный отдел. - С. 97 – 117.
15. *Корнилов, А.* (мичман). Известия из Японии / А. Корнилов // Морской сборник. – 1860. - № 4. – IV. Смесь. - С. 99 – 122.
16. *Майдель, Г. Г.* Рапорт командира клипера «Джигит» / Г. Г. Майдель // Морской сборник. – 1859. - № 11. – Официальные статьи и известия. - С. 90 – 93.
17. *Махов, И.* Хакодате в Японии, 31 января / И. Махов // Морской сборник. – 1862. - № 1. – Современное обозрение. - С. 81 – 86.
18. *Махов, И.* Хакодате (в Японии) / И. Махов // Морской сборник. – 1861. - № 3. – Современное обозрение. – С. 87.

19. *Н. К. Из Японии / Н. К. // Морской сборник. – 1860. - № 1. - Смесь. – С. 13 – 26.*
20. *Назаренко, К. Б. Морское ведомство России (1905 – 1921): Личный состав, структура, политическая роль: автореф. дис. ... док. ист. наук: 07.00.02 / К. Б. Назаренко; Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 2010. – 42 с.*
21. *Назимов, П. Хакодате / П. Назимов // Морской сборник. – 1860. - № 9. – Смесь. – С. 140 - 151.*
22. *Объявление // Морской сборник. – 1862. - № 2. – С. 23.*
23. *Письмо с фрегата «Аскольд» // Морской сборник. – 1859. - № 1. – Ш. Часть неофициальная. - С. 161 – 176.*
24. *Половенко, О. П. Журнал «Морской сборник» как источник по истории отечественного Военно-морского флота: 1905 – 2005 гг. [Электронный ресурс]: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Военный университет. – М., 2007. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/zhurnal-morskoi-sbornik-kak-istochnik-po-istorii-otechestvennogo-voenno-morskogo-flota-1905-> Доступ: 22.04.2014.*
25. *Рапорт Командующего винтовым фрегатом «Аскольд» // Морской сборник. – 1858. - № 12. – Официальные статьи. - С. 73 - 84.*
26. *Старицкий, К. С. Письма лейтенанта Старицкого / К. С. Старицкий // Морской сборник. – 1870. - № 5. – С. 11 – 24.*
27. *Штейнгауз, А. И. Япония и русско-японские отношения 1855 – 1894 гг. в освещении русской прессы и публицистики: автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. ист. наук: спец. 07.00.03 «Всеобщая история» / А. И. Штейнгауз. – Томск, 1989.*